

Zdzisław Krzemiński

"Delegatura Rządu Rzeczypospolitej
Polskiej na Kraj", W. Grabowski,
Warszawa 1995 : [recenzja]

Palestra 40/7-8(463-464), 182-185

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

■ **W. Grabowski:**

***Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej
na Kraj***

Pax, Warszawa 1995, ss. 293

Formalnie II wojna światowa skończyła się w Europie 8 maja 1945 r. Dla Polaków data ta oznaczała jedynie zakończenie okupacji niemieckiej. Na pełną suwerenność musieliśmy czekać jeszcze kilkadziesiąt lat.

Straty osobowe i materialne poniesione w tej wojnie przez naród polski były nieprawdopodobnie duże. Polska straciła przeszło sześć milionów obywateli.

Jednocześnie przeszliśmy „próbę bojową”, w której w sposób właściwy wielkim narodom wykazaliśmy odporność na zadawane ciosy oraz niezwykle zdolności organizacyjne. Warto to podkreślić, jako że nasi odwieczni wrogowie starali się lansować tezę o istnieniu rzekomej małej zdolności Polaków do tworzenia sprawnych organizmów państwowych. Tymczasem w okresie II wojny światowej, w nieprawdopodobnie trudnych warunkach, potrafiliśmy pod boki Niemców oraz Sowietów stworzyć Podziemne Państwo Polskie z własną armią, sprawnie działającą administracją państwową, szkolnictwem, prasą, a nawet podziemnym parlamentem.

Pod okupacją sowiecką wszystko natychmiast „wpadało”, gdyż powszechna była kolaboracja czy to ideowa, czy koniunkturalna.

Czy mógłby to stworzyć naród, który nie ma w sobie instynktu państwowego?

To Państwo Podziemne to był polski fenomen na skalę światową. Fenomen niezrozumiały dla Zachodu i, powiedzmy to jasno, nie występujący w żadnym z krajów europejskich pod okupacją niemiecką czy sowiecką.

Obszerna literatura dotycząca okresu okupacji ostatnio została wzbogacona niezmiernie ciekawą i wartościową pracą Waldemara Grabowskiego (ur. 1957 r.). Autor jest absolwentem Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz pracownikiem Muzeum Narodowego w Krakowie.

Praca składa się z pięciu rozdziałów oraz trzech aneksów. Po dokładnym przedstawieniu w rozdziale I historii powstawania Delegatury, Autor przechodzi w rozdziale II do opisu struktury organizacyjnej Delegatury.

W pierwszym okresie istnienia Delegatura miała charakter ciała zbiorowego. W jej skład wchodził początkowo delegaci trzech największych stronnictw politycznych: Stronnictwa Narodowego, Stronnictwa Ludowego oraz Polskiej Partii Socjalistycznej, potem do tej trójki dołączył

przedstawiciel Stronnictwa Pracy, a także przedstawiciele armii podziemnej. Na czele tej zbiorowej Delegatury, utworzonej 3 lipca 1940 r. stanął płk. J. Skorobohaty-Jakubowski („Vogel”, „Kaczmarek”), który pełnił funkcję Tymczasowego Delegata Rządu. Premier, gen. W. Sikorski depeszą z 3 grudnia 1940 r. mianował Cyryła Ratajskiego Głównym Delegatem Rządu na Generalne Gubernatorstwo. W późniejszym okresie władza Delegata została rozciągnięta na wszystkie polskie tereny będące pod okupacją. Stało się to po aresztowaniu i zamordowaniu przez Niemców Adolfa Bnińskiego („Białoń”), Delegata Rządu na ziemię zachodnie wcielone do Rzeszy.

Cyryl Ratajski był doświadczonym działaczem społecznym i politycznym. Urodzony 3 marca 1875 r. w Zalesiu Wielkim k./Gostynia, studia prawnicze ukończył w Berlinie. Adwokatem był od 1905 r. Praktykował najpierw w Raciborzu, a od 1911 r. w Poznaniu. W czasie powstania wielkopolskiego został wysłannikiem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej do Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu. W Komisariacie Naczelnej Rady Ludowej pełnił funkcję zastępcy szefa pierwszego wydziału. Od 1922 do 1934 r. był prezydentem miasta Poznania, z przerwą od 25 listopada 1924 r. do 15 czerwca 1925 r., kiedy sprawował urząd Ministra Spraw Wewnętrznych w gabinecie Władysława Grabskiego. W pierwszym okresie był członkiem Narodowej Demokracji, później zbliżył się do tzw. Frontu Morges. W 1937 r. wszedł w skład Zarządu Głównego Stronnictwa Pracy. Po wkroczeniu Niemców w 1939 r. został wysiedlony z Poznania i zamieszkał w Warszawie. Po otrzymaniu nominacji na Delegata przystąpił do organizowania podziemnej administracji państwowej.

W Delegaturze działały następujące departamenty: spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, pracy i opieki społecznej, rolnictwa, skarbu, przemysłu i handlu, poczt i telegrafów, likwidacji skutków wojny, komunikacji, informacji i prasy, robót publicznych i odbudowy, oświaty i kultury, obrony narodowej. Ponadto działały sekcje: spraw zagranicznych, finansowo-budżetowa, kontroli; komitety: administracyjny, polityczny, koordynacji ustawodawczej; Kierownictwo Walki Cywilnej (KWC); centralna komisja badania i rejestrowania zbrodni okupanta w Polsce; krajowa rada odbudowy oraz komórka dla pomocy jeńcom angielskim. Jak z tego widać była to bardzo rozbudowana siatka organizacyjna, która spełniała funkcje podziemnych ministerstw.

Po śmierci Cyryla Ratajskiego (19 października 1942 r.) następcą jego został prof. Jan Piekałkiewicz, a po jego aresztowaniu Jan Stanisław Jankowski. Ostatnim Delegatem był adwokat Stefan Korboński (1901–1989), który od 1930 r. prowadził kancelarię adwokacką w Warszawie. Od 1931 r. działacz Stronnictwa Ludowego. Działacz podziemia od pierwszych miesięcy okupacji, najpierw na stanowisku

pełnomocnika do spraw walki cywilnej przy Komendzie Głównej ZWZ, a następnie na różnych stanowiskach w Delegaturze. Od 1942 r. pełnił funkcję pełnomocnika do spraw walki cywilnej w Delegaturze, a w lipcu 1943 r. otrzymuje nominację na Kierownika Oporu Społecznego w Kierownictwie Walki Podziemnej powstałym z połączenia KWC i KWK. Od sierpnia 1944 r. pełnił funkcje dyrektora Departamentu Spraw Wewnętrznych, a od marca 1945 r., po wywiezieniu przez Sowieców Jankowskiego do Moskwy, przejął po nim obowiązki Delegata na Kraj.

Autor podaje dokładne dane dotyczące obsady personalnej poszczególnych departamentów Delegatury. Jest to jedyny w literaturze przedmiotu tak dokładny zestaw nazwisk.

Na czele departamentu sprawiedliwości w pierwszym okresie stał adwokat Leon Nowodworski, dziekan warszawskiej rady adwokackiej (1889–1941). Należał do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, Związku Ludowo-Narodowego i w ostatnim okresie do Stronnictwa Narodowego. We wrześniu 1939 r. w czasie obrony Warszawy, był członkiem Komisariatu Cywilnego Obrony Warszawy oraz członkiem Komendy Głównej Straży Obywatelskiej. Od pierwszych dni okupacji działał w podziemiu. Był jednym z organizatorów podziemnego samorządu adwokackiego. Od 10 listopada do 12 grudnia 1939 r. był więziony przez Niemców. Po przedwczesnej jego śmierci (26 grudnia 1941 r.) kierownictwo departamentu sprawiedliwości objął adwokat Feliks Zardrowski (1891–1952), który od 1931 r. był członkiem warszawskiej rady adwokackiej. Poza pracą w Delegaturze działał w tajnym samorządzie adwokackim (członek tajnej Naczelnej Rady Adwokackiej).

Dyrektorem departamentu informacji i prasy był warszawski adwokat Stanisław Kauzik. W okresie międzywojennym pracował na eksponowanych stanowiskach w różnych ministerstwach. W 1920 r. był członkiem delegacji polskiej na rozmowy z Rosjanami.

Kierownikiem sekcji kontroli Delegatury był warszawski adwokat Stanisław Peszyński (1902–1944), działacz samorządu adwokackiego. Członek Tajnej Naczelnej Rady Adwokackiej. Zamordowany przez Niemców w czasie Powstania Warszawskiego.

Od 21 kwietnia 1943 r. pierwszym zastępcą Delegata był Adam Bień (ur. 1899), przedwojenny sędzia. W okresie przedwojennym działacz ludowej organizacji „Wici”. W konspiracji od końca 1940 r. W Powstaniu Warszawskim przez pewien czas kierował całą Delegaturą. Aresztowany przez Sowieców w 1945 r. sądzony był w procesie moskiewskim i tam skazany na 5 lat więzienia. Po powrocie do kraju wykonywał zawód adwokacki w Przasnyszu.

Drugim zastępcą Delegata był krakowski adwokat Antoni Pajdak (1894–1988), reprezentujący socjalistów. Działacz konspiracyjnej PPS. Aresztowany w Pruszkowie 28 marca 1945 r. przez sowieckie władze

bezpieczeństwa, został skazany w procesie moskiewskim na 5 lat więzienia.

W Biurze Delegata także spotykamy adwokatów. I tak w Radzie Obywatelskiej Ziem Zachodnich działał adwokat Roman Łyczywek, w inspektoracie bezpieczeństwa wewnętrznego adwokat Stanisław Dryjski, w komórce zajmującej się pomocą organizowaną dla więźniów politycznych adwokat Helena Jamonttówna, w wydziale ustawodawczym adwokat Jan Litauer, w Sekcji Zachodniej adwokat Jan Jacek Nikisch, w Radzie Propagandowej adwokat Bohdan Sałaciński, w Kierownictwie Walki Podziemnej szef wydziału bezpieczeństwa i kontrwywiadu adwokat Bernard Zakrzewski („Oskar’’).

W rozdz. III autor przedstawia działalność agend Delegatury w czasie tragicznych dni Powstania Warszawskiego. Tu także spotykamy nazwiska adwokatów działających w odbudowanej administracji: Józefa Stopnickiego, Edwarda Quiriniego.

Delegatura miała swoje agendy na szczeblu okręgów oraz powiatów. W rozdz. V pracy znajdujemy dane personalne dotyczące obsady tych agend. Szefem delegatury na miasto Warszawę był adwokat Stanisław Koziółkiewicz, zastępcą delegata na okręg krakowski był adwokat Władysław Kosturek.

Bardzo cenną częścią tej pracy są aneksy. Pierwszy z nich zawiera dokumenty. Znajdujemy tu teksty: dekret Prezydenta RP z 1942 r. o tymczasowej organizacji władz na ziemiach Rzeczypospolitej; zarządzenie Rady Ministrów z 1943 r. o zmianach w organizacji sądów doraźnych i postępowaniu doraźnym; uchwałę Komitetu ds. Kraju z 1940 r. zawierającą zasady współpracy Delegata Rządu ze stronnictwami politycznymi w kraju i wiele innych cennych dokumentów mających wartość historyczną.

Aneks drugi to zbiór not biograficznych członków i pracowników Delegatury.

W trzecim aneksie znajdujemy wykaz kryptonimów.

Praca zawiera też: biografię, spis ciekawych schematów organizacyjnych Delegatury, spis ilustracji oraz indeks nazwisk i pseudonimów.

Praca napisana jest z benedyktyńską dokładnością. Z uwagi na przyjętą przez Autora zasadę zawiera ona materiał dotyczący wyłącznie Delegatury. Pominięte zostały natomiast dane dotyczące innych elementów Podziemnego Państwa Polskiego, takich jak armia, szkolnictwo, prasa, parlament. A trzeba tu powiedzieć, że także w tych segmentach Państwa Podziemnego udział adwokatów był znaczący. Dodajmy także, że w czasie okupacji działało podziemne sądownictwo, zarówno w pionie cywilnym jak i karnym. I tu udział adwokatów był bardzo widoczny.